

Warszawa, 1995.

Варто, на наш погляд, навести стислу довідку про людину, яку плутали з Мазепою. Отже, Ян Казимир Ян Павел (його часом називали Ян Казимир) Сапіга народився бл. 1642 р., походив із старовинного українського роду з Підляшшя, який у XVII ст. окатоличився й сполонізувався. Він був старшим сином Яна Павла та Анни Барбари з Копцьов, братом Бенедикта Павла, Франциска Стефана і Леона Базиля. Його хресним батьком був надвірний маршалок, майбутній підканцлер Казимир Леон Сапіга. З юності бере активну участь у політичному житті Речі Посполитої, зокрема вже в 1648 р. брав участь у сеймику Вітебського воєводства, який висловився за обрання королем Яна Казимира Вази. Разом з братом Бенедиктом вчився з 1657 р. у Грацу (Австрія), потім у Лувені (Бельгія), жив у Парижі. У 1659 р. став чашником литовським, а у 1661 р. - підстолієм литовським, у 1664 р. - надвірним підскарбієм литовським, у 1670 р. - полоцьким воєводою, у 1682-1703, 1705-1730 рр. - віленським воєводою. Брав участь у Хотинській битві 11 листопада 1673 р., у якій армія Речі Посполитої розбила турецько-татарське військо. Пізніше, восени 1674 р., брав участь у поході королівської армії на Україну проти гетьмана Петра Дорошенка, був з королем Яном II Собеським у таборі в Брацлаві, брав участь у аналогічному поході восени 1675 р. З волинським воєводою Михайлом Чарторийським очолив посольство Речі Посполитої до Москви у лютому 1678 р., добивався укладення антитурецького союзу і польського протекторату над Києвом. Кульмінацією політичної кар'єри Сапіги був період його гетьманування у Великому князівстві литовському: гетьман польний литовський (1681 р.) і гетьман великий литовський (1682-1708). Без сумніву, Сапіга й Мазепа не раз зустрічалися, були майже однолітками, можливо, були подібні між собою, що й стало причиною поплутання їх портретів.

В'ячеслав Станіславський

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗОВНІШНІСТЬ ІВАНА МАЗЕПИ

Тим, хто цікавиться життям та діяльністю українського гетьмана Івана Мазеви, добре відомі описи його зовнішності, залишені сучасниками-іноземцями. Прочитуємо кілька особливо цікавих свідчень. Отже, французький посол до Москви Жан де Балюз, який у 1704 р. приїздив до Батурина, залишив нам такі враження: «Принц Мазепа вже поважного віку... Вигляд у нього суворий, очі блискучі, руки тонкі й білі, як у жінки¹, хоч тіло його міцніше, ніж тіло німецького рейтара, вершник з нього знаменитий». Невідомий шведський вояк - свідок зустрічі гетьмана з Карлом XII, писав: «Мазепа був вельми негарний на обличчі і виглядав приблизно так, як малюють у римській історії великого Манлія. Але наші очі полонили його білі руки, тонкі, повні грації, та його горда голова з білими бруклями, довгі обвислі вуса, а понад усім цим величність, почуття гідності й суворість, яку злагіднювала елеганція». А шведський історик-очевидець Густав Адлерфельт зазначив: «... Мазепа ... середнього зросту і дуже стрункий, із суворим поглядом, носить вуса на польську моду, приємної вдачі й дуже захоплює своїми жестами»².

У записках німця - духівника та секретаря вюртемберзького принца Максиміліана Емануеля Йогана Венделя Барділі, офіційного шведського історика Георга А. Нордберга, шведського полковника Карла Густавсона Клінгспора, словацького теолога Даніела Крмана також зафіксовано описи зовнішності Мазеви в часи його союзу зі шведським королем³. Узагальнивши всі ці дані, можемо говорити про те, що гетьман був середнього зросту, стрункий, худорлявий, але дуже міцний, мав величну та гордовиту поставу, мужнє обличчя з суворим поглядом, живі та рухливі очі. Був вправним у верховій їзді. В зв'язку з цим не помилилося,

стверджуючи, що Мазепа добре володів зброєю. Цього вимагало козацьке середовище, в якому не могла бути шанованою людина без належної військової підготовки.

Між тим, існують факти, які розширюють наші знання про зовнішній вигляд Мазепа, а до того ж пов'язують зміни його зовнішності з перетвореннями в Російській державі, які проводилися Петром I. Ці дані були знайдені авторитетним дослідником діяльності російського царя М. Богословським. Зауважимо, що донині вони залишалися поза увагою українських вчених. Йдеться про новину з Львова, про зміст якої російський резидент у Варшаві Любим Судейкін повідомив Москву. Згідно з цим повідомленням, яке датується 15 квітня 1700 р. за «польським календарем», Мазепа з полковниками повернувся з російської столиці, де він був у французькому одязі і нібито за царським указом велів поголити собі бороду⁴. Ще М. Костомаров писав про те, що при від'їзді з Москви гетьману було подаровано «угорський» каптан. А М. Богословський додав, що цей каптан було виготовлено за указом Петра I спеціально для гетьмана та опублікував його опис. Саме такого типу каптани за розпорядженням царя запроваджувалися в Росії⁵. Нагадаємо, що на другий день після повернення з відомої поїздки за кордон - 26 серпня 1698 р. Петро I власноручно взявся за надання «європейського» вигляду своїм підданним, обрізуючи бороди боярам, а в лютому наступного року обрівав рукава наближеним особам, розпочавши діяльність по запровадженню нового одягу⁶.

Оскільки достеменно відомо, що Мазепа був у Москві від 22 січня до 24 лютого 1700 р.⁷, то можна стверджувати, що до цього часу він носив бороду. Перевіривши у вказаному М. Богословським архіві це повідомлення резидента, ми мали нагоду уточнити сторінки, на які посилався вчений, а також звірити наведену ним цитату. Отже, пропонуємо її читачам у дещо розширеному варіанті: «Изо Львова апреля 15-го числа по календарю польскому, будто из-за Днепра пришла ведомость к пану краковскому такая, что гетман Иван Степанович Мазепа, и полковники приехали назад из сталицы московской ...

И то сказывают, что он Мазепа был во французском уборе; и будто по указу царского величества велел бороду себе оголить, чтоб лутче бояр до сего обычаю и убору мог привесть, и будто приказано что в 2-х месяцах все бояря бороды оголя, одни во французских, другие в венгерских уборах ходили, так как сам его царское величество изволил ходить.»⁸

Як бачимо, повідомлення містить ще й важливу вказівку на те, що цар наказав Мазепі поголити бороду, щоб з його допомогою схилити до цього власних бояр. Цій же меті мало служити гетьманське вбрання.

З фактологічної точки зору, такі новини вважаються не надто вірогідним джерелом. Вони могли містити як достовірну інформацію, так і включати в себе чутки, які видавалися за дійсність. Тому важливо, якщо це можливо, узгоджувати їх дані зі свідченнями інших джерел. У зв'язку з цим пропонуємо читачам ще одну згадку про те, що гетьман мав бороду, якої позбувся під час своєї поїздки до Російської держави. В статейному списку російського посла в Османській імперії Петра Толстого за 1704 р. нам вдалося виявити лист до нього від єрусалимського патріарха від 5-го лютого цього ж року. В листі йдеться, зокрема, про поїздки до Москви турецького посла, який відвідав гетьманську столицю: «Посол которой отсюда поехал ко святому величеству на Богоявление день был в Батурине и готовился ехать внутрь, Мазепа ездил внутрь и выехал вон радостен, однако ж без бороды»⁹. На відміну від повідомлення Судейкіна, цитований документ не дає можливості говорити про те, коли саме і за яких обставин відбулася зміна зовнішності гетьмана. Однак він не залишає сумніву, що така зміна справді мала місце. Непрямим підтвердженням того, що в часи українсько-шведського союзу гетьман бороди не мав, є те, що в цитованих описах шведського вояка Адлерфельта, а також в описі Нордберга, де згадано про вуса, нічого не сказано про бороду. Зауважимо, що, за даними джерел, перед приїздом турецького посла до Батурина відвідини Мазепою Москви планувалися в жовтні 1703 р., а відбулися наступного місяця, де він мав ще одну зустріч з царем¹⁰.

Джерела та література, примітки:

1. На нашу думку, в даному випадку йдеться про кисті рук.
2. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709. - Мюнхен, 1988. - С. 56, 57, 105.
3. Там само. - С. 56, 57, 65, 150-151; Крман Д. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708-1709). - Київ, 1999. - С. 35.
4. Богословский М. М. Петр I. Материалы для биографии. - Ленинград, 1948. - Т. 4. - С. 343-344.
5. Костомаров Н. Мазепа и Мазепинцы. - Санкт-Петербург, 1885. - С. 178; Богословский М. М. Петр I. Материалы для биографии. - Т. 4. - С. 343.
6. Богословский М. М. Петр I. Материалы для биографии. - Ленинград, 1946. - Т. 3. - С. 6-9; Т. 4. - С. 310-316.
7. Там само. - Т. 4. - С. 320, 342.
8. Російський державний архів давніх актів. - Ф. 79, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 176-176 зв.
9. Там само. - Ф. 89, оп. 1, спр. 3, арк. 38.
10. Письма и бумаги императора Петра Великого. - Санкт-Петербург, 1887. - Т. 1. (1688-1701). - С. 547-550; Мацьків Т. Вказ. праця. - С. 85.